

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:3 – Sayı:8 - Mayıs 2019

koynunda büyüdüük

Esik Kurganı'ndan

ANASAY

---

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi - ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

İÇİNDEKİLER

Eyüp KUL.....	11
1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI (93 HARBİ) SONRASI ÜSKÜP'E GELEN MUHACİRLERİN DURUMU (1877-1885)	
<i>STATE OF MIGRANTS WHO WENT TO SKOPJE AFTER THE OTTOMAN-RUSSIAN WAR IN 1877-1878 (THE '93 WAR)</i>	
Kadir ŞAHİN	43
CEND ŞEHİRİ VE MOĞOL HÂKİMİYETİ	
<i>CEND CITY AND MONGOL HEGEMONY</i>	
Dilara BAHTİYAR SARI - Gülbahar Nilüfer TETİK	73
GASTRONOMİ TURİZMİ KAPSAMINDA BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN YEMEK KÜLTÜRÜ	
<i>FOOD CULTURE OF BULGARIAN IMMIGRANTS WITHIN THE CONTEXT OF GASTRONOMY TOURISM</i>	
İlyas KAYAOKAY.....	89
MEDİNE KADISI AHMED RÂŞİD'İN YAYIMLANMAMIŞ ŞİİRLERİ	
<i>AHMAD RASHID WHO MADE THE MUSLIM JUDGE IN MEDINA UNPUBLISHED POETRY</i>	
Yakup ŞAHİNİR	107
MOLLA GÜRANİ'DEN ŞEYH AKŞEMSEDDİN'E FETHİN HOCALARI: 1432-1453	
<i>HODJAS OF CONQUEST FROM MOLLA GURANI TO SEYH AKSEMSADDIN: 1432-1453</i>	

Şükrü ÜNAR..... 147

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE ESKİ ESERLERİN KORUNMASINA YÖNELİK YAPILAN HUKUKİ DÜZENLEMELER

THE LEGAL ARRANGEMENTS MADE IN THE ATATÜRK PERIOD FOR THE PROTECTION OF THE OLD WORKS

Miraç KADIOĞLU - Necmiye TUTAR 163

TÜRKİYE'NİN KENDİNE HAS YUMUŞAK GÜÇ YÖNTEMİ OLARAK SAĞLIK YARDIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF HEALTH-RELATED AIDS AS THE TURKISH TYPE SOFT POWER METHOD

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI (93 HARBİ) SONRASI ÜSKÜP'E GELEN MUHACİRLERİN DURUMU (1877-1885)^{1*}

*STATE OF MIGRANTS WHO WENT TO SKOPJE AFTER THE
OTTOMAN-RUSSIAN WAR IN 1877-1878 (THE '93 WAR)*

DOI: 10.33404/anasay.534855

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Eyüp KUL**

ÖZET

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı tarihinde cephe hattında alınan bir yenilgiden çok ötedir. Bu savaşın en önemli taraflarından biri, Balkan coğrafyasının pek çok noktasında yerleşik olan Müslüman ahalinin yerlerini terk etmek zorunda kalmasıdır. Öyle ki bu göç hareketi, dalgalar halinde devam etmiştir. Osmanlı devlet erkânı, mal ve mülklerini bırakan, sadece canlarını kurtarmak adına düşmandan kaçan tebaasının sıkıntılarını gidermek adına büyük gayret göstermiştir. Balkanların birçok noktasından harekete geçen muhacirlerin duraklarından biri de Üsküp'tür. Hükümetin ve Üsküp halkının muhacirler için yaptığı yardımlar ve alınan tedbirler bu araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Başlı başına bir çalışma konusu olmakla birlikte, muhacirlerin Üsküp'te yaşadıkları sıkıntılar, göçmen ahalinin perişan hali, bu kadar büyük bir göç dalgası ile şehrin, şehir sakinlerinin ve devletin maruz kaldığı sorunlar, temelde Üsküp

¹⁻ Makale Geliş Tarihi: 03. 03. 2019 Makale Kabul Tarihi: 26. 03. 2019

* Bu makale *Uluslararası Balkanlar, Balkan Göçmenleri ve Türkiye: Ayvalık Küçükköy Örneklemleri Sempozyumu*'nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eyupkul@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-7143-3001>

Muhacir Komisyonu belgeleri ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Muhacirler için Üsküp'te kurulan Muhacir mahallesindeki kalıcı iskân birimleri ve köylerin iskâna açılması üzerinde durulan diğer bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, 93 Harbi, Balkanlar, Üsküp, Muhacir.

ABSTRACT

The Ottoman-Russian War of 1877-1878 is more than a defeat in the Ottoman history. One of the most important aspects of this war is that the Muslim population, who had settled in many points of the Balkan geography, had to leave their places. Such migration activity continued in different parts. The Ottoman state exerted great efforts to relieve the problems of the subjects who abandoned the enemy in order to save their lives. One of the stops of the migrants who moved from many points of the Balkans is Skopje. The assistance and measures taken by the Ottoman Empire and the people of Skopje for migrants constituted the subject of this research. Although it is a matter of work in itself, the problems experienced by the migrants in Skopje, the wretched state of the migrant population, such a wave of migration and the problems of the city, the city dwellers and the state were tried to be elucidated in the light of the documents of the Skopje Migration Commission. Another issue is, the permanent settlement units in the Migrant neighbourhood and the opening of the villages to the settlement in Skopje for migrants.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, the '93 War, Balkans, Skopje, Migrant.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiği için 93 Harbi ismiyle meşhur olmuş, Tuna ve Doğu Anadolu'da olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. Osmanlıların, batıdaki karargâhını Şumnu oluşturduğu gibi Tuna Nehri'nin sol kıyısı birinci savunma hattı, Balkan dağları ikinci müdafaa hattı olarak belirlenmiş, Rus kuvvetleri ise Romanya'da toplanmıştır. 24 Nisan 1877'de başlayan savaş, 31 Ocak 1878'deki ateşkese kadar sürmüştür (Aydın 1994: 498). Savaşın başlaması ile hızla ilerleyen Ruslar, Tuna'yı geçmiş ancak Plevne'de durdurulabilmişlerdi (Aydın 2013: 128).

Savaş hattı ile cephe gerisindeki durum birbirinden farksızdı. Plevne'de Gazi Osman Paşa ile birlikte omuz omuza mücadele eden ve gördüklerini sa-

vaş günlükleri şeklinde kaleme alan Mahmut Talat Bey'in "...Bilir misiniz ne halde? Çaresiz efrat, üstlerinde başlarında kalmadığından soğuğun şiddetiyle donmak derecelerine gelirdi. Bir de hemen sürekli devam eden sis ve yağmurlarla o killi toprak balçık haline girdiğinden üzerinde gezilmez bir dereceye gelirdi. Düşman aralıkla rast gele her tarafa gülle yağdırarak amacı olan uğraşmaya yardım etmesi daha fazla dehşet veriyordu. Askerin ekmek erzakının yarısı, buğdayın yarısı, mısır unuyla yapılmış 140 dirhemlik bir ekmek ile kafile öküzleri kesilerek hâsıl olan ve gelişi güzel miktarda verilen ete sınırlı kaldı. İslam ahalisine gelince çaresizlerin çoğu meselenin başlangıcında memleketlerini terk ederek başka memleketlere gitmiş olduklarından, kalanlarının ise sadece bir iki boş kahve dükkânı bulunuyordu. Plevne'nin içinde ahali kalmamıştı..." şeklinde özetlenen ifadeleri (Mahmut Talat Bey 2008: 174-176) bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Plevne'den çıkış harekâtından önceki durumu anlatan Mahmud Talat Bey'in ifadeleri, Balkan coğrafyasının pek çok noktasından ve cephe hattından kaçan masum halk için farklı mıydı? Hiç şüphe yok ki, buna verilebilecek cevap açıktır. Zira muharebenin en önemli tarafı, savaşın ilk günlerinden itibaren başlayarak masum Türk halkı kitlelerine karşı girişilen acımasız katliamın gayri insani mezalime dönüşmesi, bu katliamlardan kurtulabilenlerin işgal edilmeyen bölgelere, Rumeli ve İstanbul istikametine doğru mal ve mülklerini terk ederek can havliyle kaçmalarıdır (İpek 1999: 10).

Bireylerin veya toplulukların yer değiştirmesi olarak tarif edilen göçler, insanlık tarihi ile başlamış, insanların birçok nedenden ötürü yaşadığı yerden gönüllü ya da zorunlu, kısa veya uzun süreli olarak ayrılması, yani başka bir yere gitmesi olarak tanımlanmıştır (Yönlü 2018: 7). Göç ve onun alt bir dalını oluşturan, inceleme konusu ile ilgili olan zorunlu göç ise insanların hayatta kalabilmek amacıyla çatışma, doğal afet, kıtlık, salgın hastalık, etnik baskı ile diğer toplumsal, iktisadî ve siyasî nedenlerle topluca yer değiştirmesi demektir. Kısacası bu göç hali, mülteci, sığınmacı ve yerinden edilmiş insanları içermektedir (Öner 2012: 17).

Osmanlı Devleti, yeni doğan ulus devletler ve savaşlardaki yenilgileri dolayısıyla büyük toprak kayıplarına uğradığında, bu topraklarda yaşayan Müslüman nüfus ikamet ettikleri yerleri terk ederek Osmanlı Devleti'nin küçülen toprakları içine sığınmışlardır. Bu küçülme ve göç, aşama aşama tekerrür etmiş

bir olgudur. Bazı durumlarda küçülmenin ilk aşamasında içe göç edenler, ikinci aşamada yeniden göç etmek durumunda kalmıştır. Yani bir tür kademeli geri çekilme söz konusudur. Bu boyutu ile bu göçler bir yerin işgal edilmesinden kaynaklı göçlerden çok farklı olarak değerlendirilmelidir (Tekeli 2011: 45).

Öyle ki bu sıkıntılı göç tarzı, yerini terk eden kişileri tanımlamada bile bir ayrılığın doğmasına neden olmuştur. Gerek yabancı arşiv vesikalarında olsun gerekse Osmanlı devlet memurları arasında bulunsun, göçmenler için kullanılan tabirlerde bir birliktelik yoktur. Bu kafa karışıklığı Osmanlı Mebusan ve Ayan meclislerinde de gündeme gelmiştir. 3 Ocak 1918 tarihinde Hamdi Bey'in yaptığı şu tanım dikkat çekicidir. "Düşman istilasına maruz kalarak topraklarını terk eden ahali mülteci, çeşitli aşamalarla bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenler ise muhacirdir" (Erdem 2018: 6-8).

Rus, Sırp ve Bulgar zulmü yanında Balkan coğrafyasının her noktasından göçe başlayan bu mazlum ahali, Balkanlarda önemli bir noktayı teşkil eden ve yol güzergâhı üzerinde bulunan noktaların başında gelen Üsküp'e de göç etmiştir. Günümüzde Makedonya Devlet Arşivi'nde (Државен Архив На Република Македонија), Muhacirin Komisyonu (Мухаџирска Комисија)² adı altında tasnif edilmiş belgeler arasında Üsküp'e göç edenlerle ilgili pek çok belge mevcuttur. Muhacir Komisyonu kataloğunda bulunan belgeler 10 kutuda toplanmıştır. Bu belgeler, Balkanların pek çok noktasından akın akın Üsküp'e gelen kişilerin kayıtlarını ihtiva etmektedir. Muhacirlere tahsis edilen tayinatlar ve bedelleri, Üsküp'ün mahalleleri ve köylerine yerleştirilenlerin isimleri, geldikleri yerler, aile efradı, muhacirlere yapılan kömür yardımları, defin masrafları, yaşadıkları sıkıntılar, dinî ve malî problemler, Üsküp'te kurulan Muhacirin Mahallesi ve buradaki yetersizlikten kaynaklı sorunlar genel olarak bu belgelerin muhtevasını oluşturmaktadır.

Muhacirlerden kaynaklanan sorun, Osmanlı ordusunun geri çekilmesi ve yenilgisinden bu yana, Makedonya'daki durumu kötüleştiren kilit faktörlerden biridir. Bunda kuşkusuz en önemli sebep, Müslüman muhacirlerin Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Bulgaristan'dan kitleler halinde yoğun göçleri gelmektedir (Шкрпјељ 2006: 41).

² Burada bulunan belgelerin bir kısmı daha önce Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından Türkiye'ye getirilmiştir. *Makedonya'da Osmanlı Evrakı*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu: 29, Ankara 1996. 2017 yılı içinde bitirilen ve Makedonya Devlet Arşivi'nde bulunan yüz binin üzerindeki Osmanlı evrakların tamamı İstanbul'a getirilmiş olup tasnif çalışmaları devam etmektedir.

19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti, daha öncekilerden farklı olarak yeni bir iskân meselesi ile karşı karşıya kalmıştır. Kaybettiği topraklar üzerinde Müslüman ahalinin dalgalar halinde Osmanlı sınırları içine gelmeleri karşısında, göçmenlerin ihtiyaçlarıyla meşgul olup uygun yerlere yerleştirebilecek bir teşkilat mevcut değildi. İlk örnekleri Kırım Savaşı sonrasında kurulan Muhacir Komisyonu (1860), pek bir faaliyet gösteremedi. 1876-1878 Osmanlı-Rus savaşını takiben ortaya çıkan büyük göç hadisesi ise bu işle uğraşacak ayrı bir dairenin kurulmasını zorunlu kıldı (Orhonlu 1987: 119). Öyle ki Sultan II. Abdülhamid, göçmenlerin nakil, geçici barınma ve iskânları gibi konularla yakından ilgilendiği gibi göçmenlerle ilgili işlere bakmak üzere de Hükümet'e bağlı çalışan İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu'nu kurdurmuştu. Akabinde bu komisyonu yeterli görmeyen Sultan, başkanlığını kendisinin yaptığı Yıldız Sarayı'nda Umum Muhacirin Komisyonu adıyla ayrı bir komisyon daha teşkil etmişti (Demirel 2008: 36). Sonradan ayrı ayrı her vilayette teşkilatlandırılan bu komisyon üyelerinden eski İşkodra mektupçusu Emin Efendi, Kosova vilayetine iskân-ı muhacirin memuru olarak gönderilmiş, yardımcı olması için yerli ahaliden 11 kişi de kâtip tayin edilmişti. İskân işini iyi yürütmek, iskân edilecek nüfusu tespit ederek deftere kaydetmek, yardıma muhtaç muhacirlere sürekli tayinat verilmesini sağlamak ve bunları ziraata teşvik etmek, Emin Efendi başkanlığındaki heyetin ana vazifeleri olarak tespit edilmişti (İpek 1999: 175).

Savaş sırasında Türk halkı, doğudan ilerleyen Rus kuvvetleri, batıdan gelen Sırp askerleri ve her tarafta silahlandırılarak muhacirlere saldırtılan Bulgar çeteleri arasında kalmıştır (Şimşir 1989:257). Tuna boyunca Sofya'ya muhacir akını sürerken, 23 Eylül 1877'de bu yönden gelen 40.000'den fazla muhacir, Sofya ve civarına yerleştirdiği gibi göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir de komisyon teşkil edilmiştir. Ancak Rusların Sofya'yı kuşatması üzerine muhacirler, buradan da ayrılmanın gerekliliğini anlamıştır (İpek 1999: 25-26). Nitekim zorlu kış şartlarında selamet yolu arayan bu göçmenler, ikiye bölünmek suretiyle bir kolu Üsküp ve Selanik'e doğru, diğer kolu Tatar Pazarcık-Filibe yoluyla Edirne'ye, oradan da İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Sofya civarından ayrılan göçmenler Köstendil, Dubniçe, Yukarı Cuma yolunu kullanarak Makedonya'ya ulaşmıştır. Sırbistan hâkimiyetindeki yerlerde (Toplice, Kurşumlu, Niş, Ak Palanka, Şehirköy vs.) yaşayan Türkler, Arnavutlar ve Çerkezler de Makedonya'ya yönelmiştir (Turan 2013:163).

Mültecilerin durumunu görmek ve Rusya'nın faaliyetlerini öğrenmek için Köstendil, Dubniçe ve Cuma bölgesine bir seyahat gerçekleştiren İngiltere'nin

Sofya Başkonsolosu Giford Palgreyv, bu seyahati ile ilgili olarak 9 Aralık 1878 tarihinde İngiltere'ye bir rapor sunmuştur. Rapor, muhacirlerin birçok sıkıntı ile mücadele etmek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Yol boyunca ¾'lük kısmı kadın ve çocuktan oluşan 500'den fazla mülteci sayan konsolos, soğuk ve yağışlı bir havada yürüyen insanların bazılarının eşyaları, bazılarının ise inek, eşek gibi hayatta kalan hayvanları ile yol aldığını ifade etmektedir. Köstendil ve Dubniçe'de durumun Cuma kasabasına göre daha iyi olduğunu belirten başkonsolos, 3-6 Aralık tarihleri arasında Cuma kasabasında kalmıştı. Belediye yetkililerinden öğrendiğine göre, kasabadaki muhacirlerin sayısı, 5-6.000 arasında idi. Muhacirlere sadece kepekli ekmek verilebildiği, yeni gelenlere sığınacak yer bulmada zorluk çekildiği, bazı sığınmacıların orta Bulgaristan köylerinde yemek bulabilmek için dilenmeye gittiği, hasta ve yaralıların altı saat uzaklıktaki Ril manastırına götürülüp tedavi edilebildiği verdiği diğer bilgilerdi. Ayrıca başkonsolos, son günlerde Razlog bölgesinden gelen sığınmacıların sayısının en az 5.000'i bulduğunu, kalabalık halde mültecilerin gelmeye devam ettiğini, Cuma kasabasında 15.843 mülteci sayısının kayıtlara geçtiğini, üstüne üstelik bu rakama kayıtsız olanlar ile gelmeye devam edenlerin ilave edilmesiyle rakamın 23.236 mülteciye ulaştığını raporuna yazmıştı (Британски Документи 2003: 375-378).

Muhacirler bu şekilde çaresiz yollara dökülmüş olmakla beraber, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin gündemine bu felaketli gelişme, göçün başlamasından yaklaşık altı ay kadar sonra, 12 Ocak 1878'de gelmiştir. Konuyu görüşmeye açanların ise savaş felaketinin yoğun olarak yaşandığı bölgelerden gelen mebuslar olması dikkat çekicidir (Aydın 2015: 211).

İngiltere'nin Sofya başkonsolosu ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde gündeme getirilen hususlarla ilgili arşiv vesikalarında da detaylı bilgiler bulunmaktadır. Üsküp'e ulaşmaya çalışan muhacirler, yol güzergâhı üzerinde ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki devletin de bazı hallerde çaresiz kalarak muhacirlerin istenilen şekilde sevklerini temin edemediği de bir gerçektir. Nitekim İvraniye muhacirlerinden 191 kişi (27 çocuk, 164 yetişkin) adına beş kez muhacir komisyonuna başvuran Abdullah'ın dilekçesi buna örnek teşkil etmektedir. Muhacirler, kfile halinde Köprülü'ye ulaşmak için hareket etmekle birlikte mesafe kat edememişler, hayvanları telef olan bu kişiler perişan bir halde bayır ve köylerde ikamet etmek zorunda kalmışlardı. Abdullah'ın altıncı dilekçesine ancak cevap verilebilmiş ve Üsküp'e ulaşmalarını temin için 15 araba tahsis edilmiştir (DARM.875/1/72/72, 6 Şubat 1293/18 Şubat 1878).

Üsküp şehrine ulaşan muhacirlerin geldiği ana noktalardan biri Sofya'dır. Burası Balkan muhacirlerinin yoğun olarak toplandığı ana merkezlerden biriydi. Orhaniye, Pol ve İvrace kazalarının çoğunluğu ile Pelune halkının bütünü, muhacir konumuna düşmüştü (DARM.875/1/7/7, 2 Teşrîn-i evvel 1293/14 Ekim 1877). Keza Sofya'dan gelen haberlere göre hicret eden muhacirlerden 20.000'inden fazlası açıkta kalmıştı. Sofya'da toplanan ve sıkışmış halde bulunan muhacirlerin şehirde kalmaları tehlikeli görüldüğünden, şehre yakın sancaklara sevk edilmelerine karar verilmişti. Bu doğrultuda akla ilke gelen noktalardan biri, Sofya'ya yakınlığı ile ön plana çıkan Üsküp'tür. Planlama göre Sofya'dan Üsküp sancağına sevk edilecek 10.000 muhacirden 3.000'i Üsküp şehir merkezine, 7.000'i sancağa bağlı kazalara taksim edilecekti. Reşid Paşa ve Ali Şefik Bey idaresinde sevk işine başlanarak 1.500 kişinin yola çıkarıldığı Sofya mutasarrıflığından bildirilmişti. Geri kalan muhacirlerin İvrace'den yola çıkacağı, kafilenin Üsküp'e vardığında sıkıntı yaşamaması için Üsküp'te de derhâl özel bir komisyonun teşkil edilmesi, uygun yerlerde hazırlıkların yapılması, gelenlere yorgan, döşek, kap-kaçak gibi malzemelerin tedarik edilmesi, işlerinin ahali desteği ile hazır edilmesi, muhtaç olanlara tayinat tahsisi gibi hususların ayarlanması talep edilmişti. Ayrıca bu kafilenin ardından yenilerinin de gelme ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğu hatırlatılmıştı (DARM.875/1/7/7, 2 Teşrîn-i evvel 1293/14 Ekim 1877).

Fransa'nın Sofya konsolosu A. Devlet'in Fransa Dışişleri Bakanı V. Vaddington'a 30 Mart 1878 tarihinde gönderdiği rapor, bölgedeki Türklerin düşüncelerini ortaya koymaktadır. Zulme maruz kalan ve hiçbir zaman eski haklarını elde edemeyeceklerini ifade eden bölge sakinleri, mal varlıklarını ellerinden çıkartarak Bulgarların hâkimiyetinden kaçıp gitmek derdindeydi. Bunda da haksız sayılmazlardı. Nitekim bölgedeki durum, Türklerin hayatın zorlaştırılması üzerine kurulmuştu. Basit bir alım-satım sözleşmesi imzalanması sırasında yerel makamlar akıl almaz zorluklar ortaya koyduğu gibi Bulgarlardan istenmeyen evrak ve prosedürler sadece Türklere dayatılmaktaydı. Bunun nihai hedefi de elbette bu kişilerin mallarını burada karşılıksız bırakıp gitmeleriydi (Француски Документи 1969: 21).

1878 yılının ikinci ayına ait bir kayıttaki muhacirlerin sayılarında ciddi artışların olduğunu görülmektedir. Daha öncekilerin aksine bu seferki göç dalgası günümüzde Sırbistan topraklarında bulunan yerlerden gerçekleşmiştir. Sofya'dan gelen haberlere göre İvraniye, Leskofça, Niş ve Ürgüb'ün istila edil-

mesi nedeniyle Sofya'ya doğru yola çıkan muhacir sayısı 80.000'den fazladır. Buna ilaveten Prizrin sancaklarındaki muhacirlerin 1/3'ünün de Üsküp'e sevkine karar verilmiştir. Üsküp'e ne taraftan muhacirlerinin geldiği ve sayılarının ne kadar olduğu, ne kadarının şehir merkezine yerleştirildiği, sancak dâhiline muhacirin gelip-gelmediği, gelmiş ise ne kadar olduğu, göçmenlere tayinat verilip verilmediği gibi soruların cevaplanması için Üsküp'e hüküm yazılmıştı (DARM.875/1/3/3, 5 Şubat 1293-17 Şubat 1878).

Fransa'nın Sofya Konsolosu A. Devlet'in de raporunda belirttiği üzere, yol boyunca türlü sıkıntılarla mücadele eden, tecavüze uğrayan, bu adı suça karşı çıkanların katledildiği muhacirler, akın akın günümüzdeki Makedonya topraklarına sığınmaya devam etmiştir (Француски Документи 1969: 21). 1879 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı diplomat raporlarının da kabul ettiği üzere, bu bölgedeki durum İmparatorluğunun diğer alanlarına göre daha da kötü bir haldeydi (Ristovska-Josifovska 2015: 33). 1880 yılında yapılan nüfus sayımında Kosova vilayetinde 40.895 muhacir erkek iskân edilmiş olduğu görülmektedir. Bu sayının neredeyse dörtte biri, yani 11.581'i Üsküp sancağında bulunmaktaydı (Ahabab 2016: 5)³.

ÜSKÜP'E ULAŞAN MUHACİRLER İÇİN ALINAN TEDBİRLER

Üsküp'e ulaşan muhacirlerin birçoğu, aslında ikinci kez muhacir konumuna düşen kişilerdir. Ürgüb kazası muhacirlerinden Halid, köylerinin yakılması, mal ve eşyalarının gaspı üzerine Niş'e hicret etmiş ancak buranında düşman işgaline uğraması neticesinde kasaba ahalisi ile birlikte yeniden yollara düşerek Üsküp'e ulaşmıştı (DARM.875/3/81/82, 14 Kanûn-ı Evvel 1298/26 Aralık 1882; BOA.YB021, 56-86). Yine İbrahim'in çocukları Mustafa ve Ali, Belgrad muhacirlerindendi. Belgrad'ın istila edilmesiyle önce Niş'e, akabinde ise Üsküp'e göçmek zorunda kalmıştı (DARM.875/3/73/74, 25 Teşrînisânî 1298/7 Aralık 1882; BOA.YB021, 56-78).

Bunun gibi örneklerin sayısı çok fazla olduğu gibi yol boyunca türlü sıkıntılar ile karşı karşıya kalan, ikinci kez muhacir konumuna düşen bu masum ahalinin Üsküp'e ulaştıklarında daha rahat bir ortam temin edilmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Sofya ve İvrace'den gelecek muhacirlerin sıkıntılarının en aza indirgenebilmesi amacıyla derhal harekete geçilerek gelenlere yevmiye çı-

³ Sancağa bağlı Radovişte'de 621, Kratova'da 214, İştib'de 2.022, Koçana'da 2.082, Palanka'da 547, Kumanova'da 2.071 kişi iskân edilmişti.

karılmış, Tuna muhacirlerinin büyüklerine günlük yarım şerife, küçüklerine ise 100'er dirhem ekmek tayin edilmiştir (DARM.875/1/7/7; DARM.875/1/9/9, 2 Teşrînisânî 1293/14 Kasım 1877). Özellikle Sofya bölgesinden gelen göçmenlerin fazlalığı, büyük dalga karşısında yetersiz kalınmasına, hatta vilayetler arasında sürtüşmelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ocak 1878'de Üsküp'e Lofça, Niş ve Sofya'dan bazı muhacirlerin gelmesi üzerine Komisyon-ı mahsus tarafından Üsküp mutasarrıflığına yazılan bir yazıda, muhacirlerin sayılarının çokluğundan bahisle, Sofya muhacirlerinden 70-80 bin kişinin daha buralara gelmekte olduğu hatırlatılarak her gelene ve her talep edene tezkere verilip gönderilmemesi istenmiştir (Ahabab 2016: 4).

Kumanova kaymakamı ile görüşen Avrupa'nın Doğu Rumeli Komisyon üyesi N. De Ring, Müslümanların Hıristiyanlar tarafından öldürülmekten korktuklarından dolayı geri dönmek istediklerini ifade ettiğini ancak muhacirlerin aksi fikirlere sahip olduğunu yazmaktadır. Üsküp ve civarına ulaşan nüfusunun düşünce yapısını ortaya koyan Fransa'nın Sofya Konsolosu J. Şefer de, 3 Ocak 1879'da Dışişleri Bakanı V. Vadington'a gönderdiği raporda şu hususlara dikkat çekmiştir. Konsolos, buraya gelen Müslümanların kaybettikleri toprakları geri almak için savaşılmaya hazır olduklarını, bu yüzden de Anadolu'ya yerleştirilme tekliflerini geri çevirdiklerini, hatta günlük düşük kaliteli ekmek verildiği halde Osmanlı hükümetine karşı gelerek bölgeden ayrılmadıkları ifade edilmektedir (Француски Документи 1969: 99, 154). Ancak buradaki ifadelere ihtiyatla bakılmalıdır.

Sofya'daki muhacir nüfusun azaltılması adına bir kısmının Üsküp'e sevki sorunları çözenin aksine sadece Üsküp'e taşımıştır. Muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerek Üsküp halkı gerekse devlet büyük çaba sarf etmiş, şehir halkı ve muhacirler bu sıkıntılara birlikte katlanmıştır. Elbette bu durum şehirdeki yaşamı derinden etkilemiştir. Aslında bu gibi zor zamanlarda vakıflar devreye girmektedir. Ancak Sultan II. Mahmud'un merkezi yapıyı güçlendirmek için giriştiği denetimler ile batıda sosyal yardım kavramının gittikçe yer edinmekle birlikte Osmanlı Devleti için daha geç tarihlerde ortaya çıkmış olması, muhacirlerin yaşadığı sorunları hafifletemedi (Usta 2017: 428). Bununla birlikte muhacirlerin barınma ihtiyaçları için ilk akla gelen yerlerden biri yine de vakıflar oldu. İvraniye kazası muhacirlerinden iki yıldan daha fazla bir süredir İbn-i Muhtesib mahallesindeki vakıf evinde yaşamını devam ettiren Varvar Recep'in arzı yaşanan sorunlara bir örnektir. Öyle ki vakıf evinden hâsıl olan gelir,

mahalle mescidinde müezzinlik yapan kişinin maaşını karşılıyordu. Müezzin Mustafa Ağa'nın şikâyeti, konuyu gündeme taşıdığından eski komisyon reisi Hacı Eşref Efendi tarafından bir rapor hazırlanmıştı. Soruşturmacı, bu gibi durumların vakıf malının zararına sebep olduğunu kabul etmekle birlikte, ya muhacirlerin iskân edilmesini ve yahut vakıf malının muhacirlere kullanılmaya devam etmesini zaruri görmüştü. Hatta vakfa ait evde üç hane daha ikamet ettiği, Mustafa Ağa'nın evinin selamlığının bile kiraya verilmek suretiyle altı hane barınabilecek birkaç odaya sahip olduğu ilave edilmişti. Muhacirlerin, vakıf malı olduğu gerekçesiyle evden çıkarılmaları çoluk-çocuk perişan olmalarına sebep olurdu. Muhtemelen raporcunun girişimleri ile gerek muhacirlerin gerekse müezzinin mağdur olmamaları adına, mahalle ileri gelenlerinden Mustafa Ağa tarafından Pabuççu meydanında bir ev inşasına başlanmıştı (DARM.875/1/1/1).

Muhacirlerin şehre intikallerinin ardından sıkıntı çektikleri noktalardan biri de ısınmadır. Kış ortasında yakacak bulamayan özellikle yaşlı erkeklere, dul kadınlara, hasta ve maddi imkânları yerinde olmayanlara kömür yardımıyla bulunulmuştur. Kömür tedarik işi Meclis-i İdare kararı ile Zaptiye Müdürlüğü'ne havale edilerek buradan ihtiyaç sahiplerine aylık ya da 15 günlük kömür verildi. Kömür tahsis edilen dönem, ağır kış şartlarının yaşandığı Şubat ayıdır. Kömür verilen muhacirlerin Sofya, Belgrad, Niş, İvraniye, Berkofça, Radomir, Kurşunlu, İvrace, Leskofça ve Şehirköy gibi günümüzde Sırbistan ve Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan yerlerden Üsküp'e geldikleri görülmektedir. Bu muhacirler Kebir Mehmed Çelebi, Yiğit Paşa, Kapucu Hamza, Hacı Balaban, Hacı Gazi, Çerçici Selahaddin, Hacı Yunus, Emir Hoca, Hatuncuklar, Hazinekar İsmail, Cedid Hristiyan, İbn-i Şahin, Gazi Menteş, Cami-i Atik ve Katib Şahin gibi mahallelerde ikamet etmekteydi. Bu mahallelerin yanı sıra ticaret mekânı hanlardan Gümrük, Berkalik ve Camlı han da, muhacirlerin kullanımına tahsis edilmişti (Bkz. Ekteki tablo).

Uzak diyarlardan, sadece can derdiyle mal ve eşyalarını bırakarak göçenler arasında çok sayıda dul hatunun olduğu görülmektedir. Öyle ki Üsküp'te dul kadınların çamaşır yıkamaları için odun da tahsis edilmiştir. Üsküp'ün çeşitli mahalleleri ve hanlarında ikamet eden bu hatunlarla ilgili birkaç örnek aşağıda verilmiştir. Bu hatunlar Niş, Plevne, Leskofça, Palanka, İvraniye ve Şehirköy'den Üsküp'e gelmiştir.

Tablo 1. Üsküp'te Dul Kadınlara Çamaşır Yıkamak İçin Tahsis Edilen Odun Miktarları

Adı	Geldiği Yer	Yaşadığı Yer	Odun (Kıyye)	Belge No	Tarih
Fatıma Hatun	Plevne	Kâtip Şahin Mahallesi	25	DARM.875/7/164/164; BOA. YB021, 60-164	1 Ocak 1879
Fehime Hatun	Niş	Han	25	DARM.875/7/165/165; BOA. YB021, 60-165	1 Ocak 1879
Nefise Hatun	Niş	İbn-i Kocacık Mahallesi	25	DARM.875/7/166/166; BOA. YB021, 60-166	1 Ocak 1879
Gülzar ve Gülgül Hatunlar	Niş	İbn-i Kocacık Mahallesi	45	DARM.875/7/167/167; BOA. YB021, 60-167	1 Ocak 1879
Münevver Hatun	Leskofça	Hacı Petro Hanı	25	DARM.875/7/168/168; BOA. YB021, 60-168	1 Ocak 1879
Hatice Hatun	Şehirköy	Gümrük Han	15	DARM.875/7/194/194; BOA. YB021, 60-194	15 Ocak 1879
Hayfa Hatun	Leskofça	Kâtip Şahin Mahallesi	15	DARM.875/7/194/194; BOA. YB021, 60-194	15 Ocak 1879
Hamdiye Hatun	Niş	Debbağ Şahin Mahallesi	15	DARM.875/7/194/194; BOA. YB021, 60-194	15 Ocak 1879
Aliyha Hatun	Palanka	Hacı Kasım Mahallesi	15	DARM.875/7/194/194; BOA. YB021, 60-194	15 Ocak 1879
Emine Hatun	İvraniye	İbn-i Kocacık Mahallesi	15	DARM.875/7/199/199; BOA. YB021, 60-199	18 Ocak 1879

Üsküp'e gelmiş olan muhacirlerin karşılaştıkları sorunlardan biri de vefat edenlerin defin işlemleridir. Muhacirlerin maddi imkânsızlıkları, defin masraflarını dahi karşılayamamalarına neden olmuştur. Devlet, bu durumu çözmek amacıyla da Muhacir Komisyonu'nu vazifelendirmiştir. Mesela, Kapan Han'da ikamet eden Bektaş'ın vefatı Şirin Hatun adlı kişi tarafından haber verilmişti. Komisyona tahsis edilen paranın çok az kalması ve belediyenin daha önceden bu işi üstlenmiş olması da dikkate alınarak defin işlemleri Üsküp Belediyesi'ne havale edilmiştir (DARM.875/1/5/5, 11 Şubat 1293/23 Şubat 1878). Radomir kazasından hicret eden Halil, şehrin mahallelerinden Gazi Menteş'e yerleştirilmişti. Annesi yaşlılıktan ötürü vefat eden Halil, defin masraflarını karşılayacak mali gücünün olmayışını bizzat Üsküp Belediyesi'ne gelerek ifade etmişti. Bu arzuhalı üzerine defin masrafları belediye tarafından karşılanmıştı (DARM.875/1/4/4, 10 Mart 1292/22 Mart 1876). Diğer bir misalde Şehirköylü Salih, Kapucu Hamza mahallesinde iskân edildiği Kaşıkçı Ali'nin evinde vefat

etmişti. Şahsın mal varlığının olmadığı, zevcesi Aliha hanımın da fakir olduğu mahalle imamı, muhtarı ve sakinlerinden Salih tarafından haber verilmiş, defin işi mahalleli tarafından yerine getirilmiştir (DARM.875/1/6/6, 10 Şubat 1293/22 Şubat 1878). Başka bir vefat olayı da Üsküp'e tabi Radoşhane köyünde vukuu bulmuştu. İvraniye kazası Masoriçe köyü ahalisinden Hasan'ın vefatı üzerine defin işlemleri ve masrafları yerel hükümete havale edilmişti (DARM.875/1/32/32, 18 Mart 1294/30 Mart 1878).

Unutulmamalıdır ki, komisyonun ilk başlarda yaptığı çalışmalar, muhacirlerin yerleştirilmesinden ziyade ağırlanmaları şeklindedir. Zira hali hazırda muhacirleri barındırabilecek hazır tesisler yoktu (Горѣнев 2011: 494). Bu yüzden de muhacirlerin karşılaştıkları sorunların sonu gelmemiştir. Nitekim Üsküp'e ulaşarak canlarını kurtaran muhacirlerin yüz yüze kaldıkları diğer bir meselede sudur. Cedit Hristiyan mahallesinde Bulgarlar tarafından satılan 70-80 hane, muhacirlere tahsis edilmişti. Aslında bu evlerin satılmasının sebebi susuzluktu. Öyle ki mahalle içinde çeşme ve kaynağın da olmayışı muhacirlerin 800-900 zira mesafeden su almalarına neden oluyordu. Bu meselenin halledilmesi için yetkililerce, Gazi Mustafa Paşa şadırvanından bir miktar su verilmesi uygun görülmüş ama uygulanamamıştı. Bu gelişme üzerine muhacirler Gazi Mustafa Paşa, Haydar Baba veya başka bir yerden yetecek kadar beş-on dirhem su verilmesini, aksi halde başka bir mahalleye nakledilmelerini talep etmişti (DARM.875/4/53/53, 3 Haziran 1299/15 Haziran 1883). Bu şikâyet üzerine eski saraylar yeri yakınındaki kaynaktan, Haydar Baba türbesindeki çeşmeden su almaları veya buldukları mahallede bir çeşme yapılmasına karar verilmişti (DARM.875/4/53/53, 4 Temmuz 1299/16 Temmuz 1883).

Muhacirler, haklı olarak Üsküp'te tanıdık kimselerle kalmak istemişlerdir. Bununla ilgili pek çok arşiv vesikası bulunmaktadır. Örneğin, Gazi Menteş Mahallesi ahalisi tarafından satın alınıp muhacir iskânına tahsis edilen iki odalı hanenin bir odası Leskofça kazası muhaciri, bir odası ise İvraniye muhacirlerinden ismi belli olmayan bir kadına tahsis edilmişti. Bu kadının nâ-mahrem olduğunu arz eden muhacir Bekir, yine kasaba muhacirlerinden ve akrabasından vefat eden Ali Ağa'nın yetim çocuklarının yanına yerleştirilmelerini, diğer muhacire başka bir yerde veya Karşiyaka'da hane verilmesini talep etmişti (DARM.875/3/22/23, 23 Haziran 1298/5 Temmuz 1882; BOA.YB02, 56-27). Niş kazası muhacirlerinden, Çayır mahallesinde kurulan barakalarda bir erkek ve bir kız yetimi ile yaşayan İvraniye muhacirlerinden Ayşe Hatun, tanımadığı kişilerle odayı pay-

laşmaktan rahatsız olmuştu. O da komisyona, akrabalarından İvraniye muhaciri Selimiye Hatun ile kalmak arzusunu iletmışti (DARM.875/3/22/23, 23 Ağustos 1298/4 Eylül 1882; BOA.YB02, 56-27).

Zaman içinde muhacirlerin şehrin çeşitli yerlerinde yerleşmeye başladıkları, normal günlük faaliyetlerini yerine getirdikleri, şehre uyum sürecine girmeye başladıkları, ev satın aldıkları veya yeni evler inşa ettikleri müşahede edilmektedir (DARM.875/4/82/82, 18 Temmuz 1300/30 Temmuz 1884).

Şehirde muhacirlerin karşılaştığı bir sıkıntı da ekmeklerin narha uygun pişirilmemesiydi. Yenihan'da fırıncı İstolo, muhacirlere sattığı ekmekleri narha uygun gramajda pişirmediğinden ceza kanunnamesi uyarınca 15'er beşlik ceza almış fakat bir süre sonra ceza iptal edilmişti (DARM.875/1/13/13, 6 Mayıs 1294/18 Mayıs 1878). Başka bir misalde de ekmekçi esnafından Boyodin, muhacirlerden Şehirköylü Ramize Hatun'a sattığı ekmek nedeniyle yine 15'er beşlik cezaya çarptırılmışti (DARM.875/1/14/14).⁴

Üsküp şehri ve köylerine gelen muhacirlerin sayısındaki hızlı artış, fizikî şartların yetersizliği, sağlık koşullarının zayıflığı gibi nedenler sağlık sorunlarının yaşanmasına, muhacirler arasında birçok hastalık türünün görülmesine neden olmuştur. Bu hastalıkların oluşumunu, bulaşmasını engellemek ve muhacirlerin tedavilerini temin etmek için Üsküp'te bir hastane inşa edilmiştir (Ahabab 2016: 9).

Bazı muhacirler kısa süre içinde şehirle bütünleşmiştir. İvraniye muhacirlerinden Arif, Üsküp'e geldiği andan itibaren memur olarak hizmet etmişti. Bir ara arzuhalcilik de yapan muhacir, maddi darlığa düşmesi üzerine Üsküp belediyesinde boş olan müfettişlik ve çavuşluk hizmetlerinden birine atanmasını talep etmişti (DARM.875/4/96/97, 7 Mart 1301/19 Mart 1885).

Muhacirlerin, yerleştirildikleri devlete ait binalara zarar verdikleri ancak oluşan masrafların bile kendilerinden alınmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Üsküp Belediye taşınmazları arasında yer alan üç odalı dükkân, altı ay boyunca muhacirlerin ikametine tahsis edilmiş, muhacirler bu süre içerisinde dükkânların bazı kısımlarına zarar vermişti. Bu gayrimenkullerin tamiri için yapılan keş-

⁴ Benzer misaller için bkz., DARM.875/1/11/11, DARM.875/1/12/12, DARM.875/1/15/15, DARM.875/1/16/16, DARM.875/1/17/17, DARM.875/1/18/18, DARM.875/1/19/19, DARM.875/1/20/20, DARM.875/1/21/21, DARM.875/1/22/22, DARM.875/1/23/23, DARM.875/1/24/24, DARM.875/1/25/25, DARM.875/1/26/26, DARM.875/1/27/27, DARM.875/1/28/28, DARM.875/1/29/29, DARM.875/1/30/30, DARM.875/1/31/31.

fin ardından onarım için lazım gelen malzemeler tespit edilerek ücretin belediye tarafından karşılanmasına karar verilmiştir (DARM.875/1/17/17, 12 Haziran 1294/24 Haziran 1878).

Tablo 2. Keşif Raporuna Göre Gerekli Malzeme ve Masraflar

Malzeme	Adet/Kıyye	Ücret (Para)
Tahta	15 (Adet)	45
Kireç	300 (Kıyye)	150
Toprak	12 (Kıyye)	84
Cam	10 (Adet)	60
Çerçeve	10 (Adet)	40
Küçük Urgan	15 (Adet)	220
Toplam		604

Tablodan da anlaşıldığı üzere üç dükkânın döşemeleri bozulduğu gibi cam ve çerçeveleri kırılmış, duvarlarında da hasar meydana gelmiştir. Keşif raporuna göre tadilat için alınacak malzemelere 604 para ücret ödenecekti.

Bununla birlikte çarşı ve pazar kurallarına riayet etmeyen muhacirlerin gerekli cezaya çarptırıldıkları görülmektedir. Çerkez muhacirlerinden Hüseyin, beş kişi ile Priştine'ye yerleştirilmiş ancak 93 harbinin patlak vermesi üzerine Üsküp'e göç etmişti. Hüseyin'in çocukları, pazardaki bahçenin parmaklıkları yakıp 400 kuruş zarara sebebiyet verdiklerinden tutuklanmış, akabinde maddi zararı ödemeleri üzerine tutukluluk halleri kaldırılmıştı (DARM.875/1/8/8, 21 Kânûnisânî 1293/2 Şubat 1878). Bu kayıttan devletin şehirdeki asayişini temin etme noktasında muhacirlere tolerans tanımadığı anlaşılmaktadır.

KALICI İSKÂN MERKEZLERİNİN KURULUŞU

1. Muhacir Mahallesi

Üsküp şehri, Osmanlılar tarafından fethedildiği 6 Ocak 1392 tarihinden sonra, Türk çarşısı içinde temelleri atılmış, ilerleyen süreçte şehir genel olarak Vardar nehrinin akışına göre sol kıyısında büyümeye devam etmiştir. Arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla, Vardar nehrinin akışına göre sağ kıyısında şehrin birkaç mahallesi vardır. Vardar nehrinin sağ kıyısı Üsküp kanunnamesinde ifade edildiği üzere genel olarak şehir halkının bağ, bahçe ve tarlaları ile kaplıdır (İnbaşı-Kul 2018: 46, 246). 93 harbi öncesinde tutulan kayıtlarda da hemen hemen aynı mahallelerin varlığını koruduğu tespit olunmaktadır (İnbaşı 2003: 289-291).

Osmanlı Devleti, 1877 yılına kadar gelen göçmenlerin şehirlerde yerleşmelerine pek sıcak bakmamıştır. Ancak 1878 yılında çıkarılan muhacirlerin iskânları ile ilgili kanunla, şehir ve kasabalarda boş bulunan arsalarda muhacir yerleştirilmesine izin verilmiştir (Yılmaz 1999: 597). Bu karar üzerine şehirdeki ilk yerleşim faaliyetleri mahallelerde gerçekleştirilmiş, mahalle sakinleri de muhacirlerin sıkıntılarını giderebilmek adına destekte bulunmuştur. Öyle ki bu mahalleler, muhacirlerle dolup taşmış, Üsküp'te yer alan boş odalar muhacirlere kiralanmıştı. Ancak tahsis edilen yerlerin yetersiz olduğu durumlarda, muhacirlerin boş buldukları alanları kullanmaya başladıkları da açıktır (DARM.875/4/99/100, 18 Nisan 1301/30 Nisan 1885)⁵.

Üsküp'ün mahallerindeki müsait odalar, satın alınan haneler, cami ve mescitlerden uygun olanlar, hanlar, Üsküp sakinlerinin yaptırdığı haneler, Üsküp'ün köylerindeki uygun yerler, muhacirlere tahsis edilmiştir. Üsküp'teki bu alanların yetersiz kalması üzerine Çayır Mahallesi ve Yahya Paşa Camii etrafı gibi farklı yerlerde baraka tarzında barınma yerleri yapılmıştır. Geçici düşünülen ve adi olarak yapılan bu yapılar, zaman içinde yıkılmaya yüz tutarak rüzgârdan üstleri açıldığı ve kış şartlarında yaşamaya uygun bir alan olmaktan çıktıkları, burarlarda meskûn muhacirlerin ifadelerinden anlaşılmaktadır (DARM.875/4/64/64, 15 Teşrîn-i evvel 1299/27 Ekim 1883; DARM.875/3/30/31, 23 Ağustos 1298/4 Eylül 1882; BOA.YB021, 56-35).

Şehrin her noktasında geçici bir çözüm olarak yerleştirilmiş muhacirlerin sıkıntılarını giderebilmek adına kalıcı çözümler de düşünülmüştür. Yüzyıllarca büyük oranda iskâna açılmayan ve şehrin ihtiyaçlarını karşılayan nehrin akışına göre sağ yakası, büyük muhacir göçünün akabinde göçmenlere yurt olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Üsküp'te, göçmenlere yönelik konut ihtiyacını karşılamak üzere planlayıp, sade bir görünümle inşa ettiği ilk yapı Muhacir mahallesidir. *Muhacir* veya *Macir* mahallesi, Karşıyaka'da, kısmen şehrin dışındaki Vardar mahallesinin bir parçası olarak kurulmuştur. Daha sonraları ise resmi belgelerde

⁵ 30 Nisan 1885 tarihli İvraniye muhacirlerinden İbrahim'in verdiği dilekçe konuya ışık tutmaktadır. İbrahim'e genel muhacir iskânında Hatuncuklar ve Dervişan mahallelerinden birinde, iskânı için bir hanenin tahsis edilmesi kararı verilmişti. Ev tahsis edilemeyen İbrahim, Hatuncuklar Mahallesinde harap mescidin bahçesinde inşa edilen bir odaya yerleştirilmişti. Sekiz nüfusla birlikte yaşayan İbrahim, odaya sığmadığından ailesinin bir kısmı odada, diğer kısmını ise mescit içinde barınmaya başlamıştı. Ancak mahalle ahalisinden daimi olarak mescide adam gelmesi, bahçesine girilmesi nedenleriyle taciz edildiğini ifade ederek bu hale engel olunmasını veya Dükkâncıklar mahallesinde bir odanın inşa edilmesini talep etmişti.

Hamidiye olarak anılmıştır. Bir Alman tarafından yapılan Üsküp şehir planında Vardar mahallenin bir ana caddeye bölünmesi ile oluşturulan bir kısmı Muhacir, bir kısmı ise Hamidiye olan mahalleler ortaya çıkmıştır. Ancak Üsküp sakinleri, sadece Muhacir mahallesini unutmamışlardır (Шкријелъ 2006:174; Горѓиев 2011: 495-496). Öyle ki günümüzde her açıdan değişmesine rağmen şehrin bu bölümü aynı isimle anılmaktadır (Ristovska-Josifovska 2015: 34).

Kapsamlı arşiv vesikalarının varlığına rağmen yeni yerleşim inşaatının tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Mahalle planı İsa Bey adlı kişi tarafından çizilmiştir. Bu planın daha önceki yıllarda yapıldığı kabul edilmekle birlikte, tahminen inşaat faaliyetleri 1881 yılından önce başlamamıştır. Nitekim inşaatla ilgili ilk belgeler 24 Ağustos 1881 tarihini taşımakta olup Üsküp mutasarrıfı Mehmed Kadri Paşa'nın girişimleri ile muhacirler için yapılmaya başlanan 200 hane ile ilgilidir. Zaman içinde mahalle halkının içme suyunu temin etmek için birkaç çeşme ve kuyu yapıldığı gibi ortak çamaşırhane yeri de tesis edilmiştir (Горѓиев 2011: 495-496, 498). Müslüman ahalinin dinî vecibelerini yerine getirmeleri gayesiyle devreye Üsküp mutasarrıfı Mehmed Faik Paşa girmiştir. Paşa, Vardar Nehri civarında bulunan Vardar ve Hamidiye mahalleleri ortasında yeni bir cami inşa ettirmiştir (VGMA.988/237/144). Faik Paşa camisinin (Muhacir camii) yapımına 1883 yılında başlanarak 1884 yılında bitirilmiştir (Bogoyevič 2008: 210).

Muhacir Mahallesinden Bir Görünüm (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)^{6*}

^{6*} Bu fotoğraf ücreti tarafımdan ödenerek Üsküp'ten satın alınmıştır.

Muhacirlere yeni bir mahalle kurulması için gerekli hazırlıklar yapılarak inşa işlerinde mahir olanlara görev verilmiştir. Karşıyaka’da numune olarak bir hane inşa edilerek bu hanenin ne kadara mal olacağı dahi hesaplanmıştır (DARM.875/3/61/62, 16 Teşrînisânî 1298/28 Kasım 1882; BOA.YB021, 56-66). Evlerin kapı tahtaları Batinca köyü ahalisi Necip bin Yaşar ve Ramazan Halil adlı kişilerce yapılmış (97 adet kapı tahtasının her biri 22’şer pare Osmaniye mal olmuştur), gerekli ücretler Belediye bütçesinden temin edilmiştir (DARM.875/7/233/233, 29 Kânûnisânî 1294/10 Şubat 1879; BOA.YB021, 60-233). Gayrimüslim kişilerin de evlerin inşası sırasında iş yaptıkları görülmektedir. Hatta bu evlerin bazıları, banileri olan gayrimüslimlerin ismiyle müsemma olmuştur. İlerleyen sayfalarda bahsedilecek olan Petko’nun yaptığı evler buna misal teşkil etmektedir (DARM.875/3/34/35, 6 Eylül 1298/18 Eylül 1882; BOA.YB021, 56-39).

İnşa işleri bitirilerek hazır edilen evlere kimlerin yerleştirileceği komisyon tarafından belirlenmiştir. İlk etapta 120 hanedeki 665 nüfusun ikametleri uygun görülerek iskânları için hanelerin taksimi aşamasına geçilmiştir (DARM.875/4/13/13). Komisyon, buradaki evlerin bir odasına altı kişinin yerleştirilmesi uygun görmüştür. Ancak bu kararın uygulanamadığı, odaların küçük olması nedeniyle altı kişinin dahi yaşaması için elverişli olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Nitekim odalara sığmayanlar, devlet kapısını aşındırarak ilave bir oda daha verilmesini istemiştir. Örneğin, Mehmed bin Emin adlı kişi, altı nüfusla odaya sığmadığından şikâyetçidir (DARM.875/3/44/42, 21 Eylül 1298/3 Ekim 1882; BOA.YB021, 56-46).

Karşıyaka’da kurulan muhacir mahallesinde, sebepli-sebepsiz ev verilmeyenlerin de serzenişleri dilekçelerine yansımıştır. Öyle ki muhacir mahallesinde ev tahsis edilmeyen bazı kişiler, ötede beride, hanlarda ve barakalarda sürünüp kaldıklarından şikâyetçidir. Leskofça muhacirlerinden Baba Ali, bu duruma şaşırub kalmış (DARM.875/4/59/59, 3 Ağustos 1299/15 Ağustos 1883) iken, Abdullah adındaki başka bir muhacir ise “...iskân komisyonu tarafından her nasıl ise iskân edilemeyub icare köşelerinde sürümce de kalmış...” (DARM.875/4/60/60, 8 Ağustos 1299/20 Ağustos 1883) olduğundan dert yanmıştır.

Üsküp’teki idarecilerin bu serzenişlere yetişemediği de açıktır. Öyle ki bir eve altı hanenin yerleştirilmesi kuralına pek riayet edildiği de söylenemez.

Nitekim Radomir muhacirlerinden sekiz kişilik bir aileye (valide, kız kardeş, eşi ve çocuklar) bir oda tahsis edilmiştir. Buraya sığmalarının mümkün olmadığını arz eden muhacirler, kış şartlarının etkisiyle şiddetli sıkıntılar çektiklerini arz ederek bir hane daha talep etmişlerdir (DARM.875/3/82/83, 14 Kanûn-ı evvel 1298/26 Aralık 1882; BOA.YB021, 56-87).

Komisyonun çalışmaları sırasında yaşanan bazı yanlış yönlendirmeler yeni sorunlara kapı aralamıştır. Raşnak ve Boluçani köylerinde iki seneye yakın bir zamandır oturan Leskofça muhacirleri, Karşiyaka'daki hanelere yönlendirilmişti. Ancak bütün evlerin dolu olması nedeniyle ikamet edecek yer bulamayan ve açıkta kalan muhacirler mağdur olduklarını arz etmişlerdi (DARM.875/3/34/35, 6 Eylül 1298/18 Eylül 1882; BOA.YB021, 56-39). Sebebi belli olmamakla birlikte bazı muhacirlerin istekleri, komisyon tarafından reddedilmiştir. Muhtemelen bu duruma içerlenen muhacir Kaplan, Plevne muharebesinde topçu olarak cansiperane düşmana karşı mücadele ettiğini, sağ alından gülle ile yaralandığını ve esarete dahi düştüğünü, hatta gazilere verilen maaşı dahi almadığını belirterek itiraz etmişti. Komisyon tarafından İştib'e gönderilmesine hükmedilen muhacir, öne sürdüğü gerekçelerle Üsküp'te kalmakta ısrarcı olmuştu (DARM.875/3/71/72, 21 Teşrînisânî 1298/3 Aralık 1882; BOA.YB021, 56-76).

Üsküp'ün farklı noktalarında ikamet eden bekâr muhacirler, yaptıkları evlilikler üzerine aile hayatlarını daha sağlıklı yürümesi adına Karşiyaka'da birer hane talep ediyordu. Nitekim Leskofça kazası muhacirlerinden Üsküp Bardofça çiftliği kethüdalığını dört seneden beri yapan Yusuf bin Selman, evlenmesi nedeniyle Karşiyaka'daki evlerden birine iskân edilmek arzusunu dile getirmişti (DARM.875/3/79/80, 8 Kanûn-ı evvel 1298/2 Ocak 1883; BOA.YB021, 56-84).

"Acizlik göstermemek" adına sonuna kadar devlet kapısını çalmayan (DARM. 875/1/145/146, 29 Temmuz 1295/10 Ağustos 1879; BOA.YB.021, 56/1) muhacirlerin varlığının yanı sıra maddi durumu yerinde olmakla birlikte hazıra dağ dayanmaz misali parasız kalan kişilerin de devlete başvurdukları müşahede edilmektedir. Köstendil muhacirlerinden Saatçi Mehmed'in başına gelenler, buna iyi bir örnek oluşturmaktadır. Köstendil, savaş öncesinde Müslim-gayrimüslim ahalinin ortak yaşadığı bir şehirdi. Fransa Dışişleri Bakanı V. Vadington'a, Avrupa Doğu Rumeli Komisyon üyesi N. De Ring tarafından ile-

tilen bir notta, şehirdeki 700 Müslüman hanenin yaklaşık 400'ünün savaş sırasında yaşanan gelişmelerden dolayı şehri terk ettiği, bunların özellikle şehrin ileri gelen bilgin kişileri ve beyleri olduğu anlatılmıştı (Француски Документи 1969: 144). Köstendil'in istila sırasında dükkânının yağma edilen, bu yüzden de canını kurtarmak adına Köstendil'deki evini 1.500 kuruşa satarak Üsküp'e göçen Saatçi Mehmed, Üsküp'te kira ile bir hane tuttuğu gibi eski mesleğini icra etmek için bir takım aletler satın almıştı. Boş durmak yerine mesleğini icra etmeye karar veriş, parasının tükenmesine neden olduğundan, mahalle sakinlerinin şahitliği ile Karşiyaka'daki hanelerden birinin şahsına tahsisini talep etmişti (DARM.875/3/91/92, 1 Kânûnisânî 1298/13 Ocak 1883; BOA.YB021, 56-96).

Dine aykırı yaşamlarına kanaat getirilen muhacirlerden evlerini boşaltmaları talep ediliyordu. Ürgüb muhacirlerinden ismi belirtilmeyen bir kişiye Karşiyaka'da bir ev verilmişti. Leskofça muhacirlerinden İbrahim bin Receb, bu kişinin kızlarından biriyle evlenerek kayınpederinin yanına yerleşmişti. Bir süre sonra kayınpederi vefat eden İbrahim'in eşi de ölmüştü. Resmiyette kızlara intikal eden evlerde baldızı ile yaşamaya devam eden İbrahim, komisyondan verildiği iddia edilen bir emirle, bir zabtiye tarafından baldızı ile birlikte evden çıkartılmıştı. Eşyasının içinde kaldığını, gidecek yerlerinin olmadığını ifade eden muhacir İbrahim, hanenin yeniden iade edilmesini talep etmişti (DARM.875/3/102/103, 15 Kânûnisânî 1298/27 Ocak 1883; BOA.YB021, 56-107).

İbrahim'in çocukları Mustafa ve Ali, Belgrad muhacirlerindendi. Belgrad'ın işgali üzerine önce Niş'e, ardından da Üsküp'e göçmüştü. Burada dokuz evladı ile Gazi İskender mahallesinde muhacirler için satın alınan haneye yerleştirilmişti. Muhacirler, sahip oldukları eşyaları ile silahı satmak suretiyle elde ettikleri para ile kaldıkları haneyi tamir etmişlerdi (Harcama miktarı 700-800 kuruş civarındır). Fakat onarımdan kısa bir süre sonra evden çıkarılmalarına, yerlerine başka muhacirlerin yerleştirilmesine hükmedilmiş, kalmaları için aynı mahalledeki mescit odası tahsis edilmişti. Muhacirlerin arzlarına bakılırsa, hâlihazırda mescitteki odada iki kişi ikamet etmekteydi. Bu gelişmeler üzerine 20 seneden beri yolda izde kaldıklarını belirten muhacirler, Karşiyaka'ya taşınmak istemişlerdi (DARM.875/3/73/74, 25 Teşrinisânî 1298/7Aralık 1882; BOA.YB021, 56-78). Muhtemelen yaptıkları masraflar için bu haneden ayrılmak istemeyen muhacirlerin çıkar yol kalmayınca Karşiyaka'ya yerleşmeyi kabul etmek zorunda kaldıkları düşünülmektedir.

Muhacirlerin bir kısmı han köşelerinde yaşamını devam ettirmekteydi. Han işletmecilerinin de bir zaman sonra ikamet karşılığını istemeleri muhacirlerin komisyona başvurmalarına ve uygun bir haneye yerleştirilmelerini talep etmelerine neden olmuştur. Şehirköy muhacirlerinden Rasim bin Hasan, yeni yerleştiği ev sahibinin de para talebi üzerine Mirliya Hasan Paşa zamanında Karşıyaka'da Petko aracılığıyla yapılan evlerden birine çıkarılmasını arz etmişti (DARM.875/3/36/37, 9 Eylül 1298/21 Eylül 1882; BOA.YB021, 56-41).

Her ne kadar Muhacir adı altında yeni bir mahalle teşekkül ettirilmiş ise de bütün göçmenlerin buraya yerleştirilmesi mümkün olamamıştır. Pek çoğu kira köşelerinde yaşamakta olan muhacirlerden bir miktar parası olanlar, bir süre sonra başlarının çaresine bakarak Üsküp Muhacir komisyonuna başvurup yer tahsisi istemişlerdir. Nitekim İvraniye muhacirlerinden Ahmed (DARM.875/3/28/29, 7 Eylül 1298//19 Eylül 1882; BOA.YB021, 56-33) gibi Niş muhacirleri de Karşıyaka'da inşa edilen hanelerin bitişiğinde masraflarını kendilerinin karşılayacağı bir hane (DARM.875/3/47/48, 17 Temmuz 1298/29 Temmuz 1882; BOA.YB021, 56-52) inşa etmeyi teklif etmişlerdi. Başka bir misalde de iskân sırası bekleyen Köstendil muhacirlerinden Ahmed ile Saatçi Mustafa Efendi, Karşıyaka'da belediye tarafından yapılan hanelerin yanında iki hanelik arsa talebinde bulunmuştu (DARM.875/3/44/45, 3 Temmuz 1298/15 Temmuz 1882; BOA.YB021, 56-49). Benzer bir örnek de İvraniye muhacirlerinden olup Üsküp'e geldiğinden beri kira köşelerinde yaşayan Şaban'ın, Karşıyaka'da masrafları kendinden olmak üzere bir ev yapmak isteği kabul edilmişti (DARM.875/4/52/52, 30 Mayıs 1299/11 Haziran 1883). Köstendil muhacirlerinden ve Üsküp askerî zaptiye taburu fertlerinden Mehmed'in, Hamidiye mahallesinde fırın yakınında bir hane inşası için yaptığı başvuru kabul edilerek konu Belediye'ye havale edilmişti (DARM.875/4/55/55, 29 Haziran 1299/11 Temmuz 1883).

Muhacirler için Vardar nehrinin sağ kıyısında, Karşıyaka'da kurulan bu mahallede, günlük hayatın zaman içinde düzene girdiği görülmektedir. Kamunun inşası binalar haricinde, şahısların inşa edecekleri binalara da devlete 35 kuruş ödemeleri karşılığında izin veriliyordu. Ürgüb muhacirlerinden Halil, Vardar mahallesinde iki kapanlı bir bakkal dükkânı yapmıştı. Halil'den bu bina için 124 kuruş talep edilmiş, muhacir yapılanın haksızlık olduğunu ifade ederek itiraz etmişti (DARM.875/4/81/81, 18 Temmuz 1300/30 Temmuz 1884).

Balkanların çeşitli yerlerinden Üsküp'e gelen ve şehrin çeşitli yerlerinde ikamet ettikten sonra devlet tarafından inşa edilen Muhacir mahallesine yerleşen göçmenlerin huzuru çok uzun sürmemiştir. 1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine buradan kaçan Müslümanların bir kısmı da bu mahalleye yerleştirilmiştir. Ancak asıl sorun Üsküp'ün 1913 yılında Türk egemenliğinden çıkması ile yaşanmıştır. Mahallede yaşayan Müslüman ahalinin bir kısmı Türkiye'ye göç ederken, bir kısmı evlerini Hristiyanlara satarak Vardar nehrinin akışına göre sol kıyısına taşınmıştır (Горгиев 2011: 500). Kısacası Üsküp'ün en genç mahallesinden biri olan Muhacir mahallesinin nüfus yapısı çok geçmeden değişmiştir.

2. Köylerin İskâna Açılması

Osmanlı Devleti'nin muhacirler için tercih ettiği diğer bir yöntem de boş arazi ve köylerin iskâna açılmasıdır. Göç dalgasının akabinde binlerle ifade edilen nüfusunun Üsküp'e geldiği görülmektedir. Bu nüfusun yaşamını devam ettirebilmesi, ihtiyaçlarının karşılanabilmesi adına yerel yöneticiler ile çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalar sırasında bu nüfus için yeterli arazi bulunup bulunmadığı, bu kişilerden kaçına arazi tahsis edilebileceği, yani kaçının iskân edilebileceği Üsküp'ten sorulmuştur (DARM.875/4/6/6)⁷.

1878 tarihli talimatname ile köy ve kasabalarda boş durumda bulunan mirî, metruk veya mevkûf arazilerden lüzumu miktar yer gösterilmesi kararı alınmıştır (Yılmaz 1999: 598). Nitekim 17 Aralık 1879 tarihli bir yazıda bu husus tekrar hatırlatılarak “...kasabalarla köylerde bulunan arazi-i haliye-i miriye ve metrûke ve mevkûfenin...” muhacir iskânına tahsisi emredilmiştir. Buna göre köy ve kasabalarda boş olan arazilerin muhacirlere açılacak, çiftlikler de buna dâhil edilecekti. Burada dikkat edilecek husus her köye tahammüle göre muhacir iskânıydı. Bu durumun köy ve çiftliklerde yaşayanların tepkisine neden olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemişti. Zira iskânlara itiraz edenler derhal tutuklanacaktı. Muhacirler için de bazı tedbirler düşünülmüştü. İskân edilmeyi kabul eden ama iskân edileceği yere gitmeyerek başka bir yerde iskân edilmeyi isteyenler için de gündelik kesme cezası uygulanacaktı. Örneğin, 1.300 nüfustan ibaret olan Nikşik muhacirleri, devlete ait çiftliklerde iskânları kabul eyledikleri halde, kaçarak Kosova ovasında iskânlarında ısrarcı olmuştu (BOA.

⁷ Üsküp şehri ve köylerinde 8.000, İştib kazasında 4.000, Kumanova kazasında 2.930, Kratova kazasında 405, Radovişte kazasında 2.948, Eğripalanka kazasında 934, Koçana kazasında 2.900 ve Kaçanik nahiyesinde 500 nüfus olmak üzere sancak dâhilinde 22.617 kişi vardı.

ML.EEM.67-10, 14 Ramazan 1297/20 Ağustos 1880). Bu kurallara rağmen uygulamada çeşitli sorunların yaşanması kaçınılmazdı. Nitekim bazı köy ahali si yerleştirilen muhacirlerden para talep etmişti. Bu durum hem köylerde hem de Kebir Mehmed Çelebi, Hacı Lala, İbn-i Kocacık mahallelerinde yaşanmıştı. Kolaçan-i Zir köyündeki talepler komisyona taşınmış, muhacirler bu halden rahatsız olduklarını dile getirmişlerdi (DARM.875/3/19/20, 19 Haziran 1298/1 Temmuz 1882; BOA.YB02, 56-24).

Muhacirlerin yoğun olduğu yerlerden biri olan Üsküp ile de gerekli yazışmalar yapılmıştı. Buradan gelen cevapta Hasan Bey ve Akbaş çiftliklerinin iskân için uygun yerlerden olduğu belirtilmekteydi. Hasan Bey çiftliğinde demirbaş hayvan ve çiftçi olmamakla birlikte, Akbaş çiftliğinde 10 hanede 40 nüfusun meskûn bulunduğu bildirilmişti. Hasan Bey çiftliğinin iki harap hane ile 1.900 dönüm arazisi, Akbaş çiftliğinin 10 çiftçi hanesiyle 2.000 dönüm arazisi vardı. Bu iki çiftlik peşin bir bedelle ihaleye çıkarılarak işletiliyordu. Bununla birlikte 1291 senesi ihalesinin henüz yapılmadığı, Hasan Bey çiftliğinin kira bedelinden bir miktarın terk olunarak ihalenin feshiyle derhal muhacir iskânının gerçekleştirilebileceği, Akbaş çiftliğinde de benzer bir uygulamanın yapılabileceği haber verilmişti (BOA.ML.EEM.67-10, 7 Teşrîn-i evvel 1297/19 Ekim 1881).

Bir yandan bu yazışmalar yapılırken bir yandan da Üsküp kazasındaki muhacirler, kasaba ve etraftaki köylere yerleştirilmeye devam edilmiştir. Planlanan ölçüde devam eden iskân nedeniyle bu çiftliklerde muhacir iskânına gerek kalmamıştı. Fakat Yenipazar'da ikamet etmekte olan Kuruya muhacirlerin, Yenipazar Sancağı ile başka yerlerde iskânları için boş arazilerin bulunmadığı haber verildiğinden Hasan Bey ve Akbaş çiftlikleri yeniden gündeme gelmişti. 10 Ağustos 1880 tarihli emirname ile bunun icrasına karar verilmiş, Yenipazar mutasarrıflığı da muhacirlere durumu tebliğ ederek Üsküp'e hareket etmelerini arzu etmişti. Ancak muhacirler "*Üsküb cihetinin âb-ı havasıyla imtizac edemeyeceklerinden bahisle...*" göçmekte tereddüt etmişti. Bunun üzerine devlet yetkilileri, Yenipazar taraflarında iskânları için arazi bulunmadığını, Üsküp'te ise aksi bir halin olduğunu ilan etmesi üzerine 13 hane (küçüklü büyüklü 68 nüfus) Üsküp'e hareket etmişti. Şehre gelen Yenipazar muhacirlerinden her nüfusa, kura usulü ile dörder dönüm arazi tahsis edilmişti (BOA.ML.EEM.67-10, 7 Teşrîn-i evvel 1297/19 Ekim 1881).

İstanbul'dan olayın yakinen takip edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Babîli, Hasan Bey ve Akbaş çiftliklerinde yerleştirilen muhacirlere tahsis edilen

arazi miktarını, bu arazilerin hudut ve sınırını, çiftliğin geri kalan arazisiyle Akbaş çiftliği hakkında şimdiye kadar arta kalanı ile nasıl muamele olduğunu sormuştu (BOA.ML.EEM.67-10, 7 Teşrin-i evvel 1297/19 Ekim 1881). Bununla da yetinmeyen Osmanlı devlet erkânı, Hasan Bey çiftliğine yerleştirilen Bosna muhacirlerinin yaşadıkları sıtma hastalığına çözüm bulmaya gayret göstermişti. Çiftliğe giden tabiplerin muayene sonuçlarına göre muhacirlerden 300'e yakın kişi sıtmaya yakalanmıştı. Bu rapor üzerine tedavi için gerekli malzemelerin Üsküp ve Selanik'ten karşılanması için harekete geçilmişti (DARM, 875/4/9/9, 7 Ağustos 1299/19 Ağustos 1883).

Gelenlerin büyük çoğunluğunun çiftçi olması, kırsal alana yapılacak yerleşimlerde de etken olmuştur. Muhacirlerin yeni yaşam alanlarına uyum sağlamları için aynı ve nakdî yardım yapılmıştır. Bu doğrultuda çiftçi ailelere arazi tahsisi yanında, toplam değeri 1.000 kuruşu geçmemek şartıyla her aileye bir çift öküz, sapan ve araba verilmiştir. Bunun yanı sıra kilosu 20 kıyye itibariyle aile nüfusuna göre üç kilodan on kiloya kadar tohumluk tahsis edilmiştir. Öte taraftan yerleşik ahali de muhacirlerin tarlalarını sürmesi için göçmenlere yardımcı olmuştur. Keza köy ihtiyar meclisleri de köylerindeki muhacirlere çift hayvanı, alet ve edevat ile arabalarını ödünç vermek suretiyle destek olmuştur (Ahabab 2016: 8). Neredeyse Üsküp'te uygun durumda olan boş araziler, devlet tarafından değerlendirilerek muhacirlerin buralara yerleştirilmesine büyük gayret gösterilmiştir.

1879-1880 yıllarında Kosova vilayetinde 100.000 göçmen mevcuttu ve bunların çoğu Priştine, Prizrin ve Üsküp sancaklarında yerleşmişti (İpek 1999: 175). Üsküp'e yerleştirilen muhacirler, mahallere dağıtılmış ancak bunun yeterli gelmemesi üzerine cami, mescit, hanlar, uygun boş yerler kullandırılmıştı. Yeni muhacirlerin gelişi, şehirde büyük sıkıntılara sebebiyet vermiş, bunun kaldırılmasının mümkün olmadığı anlaşıldığından muhacirler, Selanik'e yönlendirilmişti. Öyle ki 20.000 nüfusunun Selanik'e sevki talep edilen bir husustu (DARM.875/1/118/118; BOA.YB.021, 24-3, 9 Haziran 1295/21 Haziran 1879). Bu doğrultuda Üsküp'ten hareket eden Niş, Şehirköy muhacirlerinin Selanik'e sevkleri başlatılmıştı. Ancak Selanik'e ulaşan muhacirler burada da kalamayacak, İstanbul ve Anadolu'ya doğru göç edeceklerdi. Bu yolculuk sırasında Selanik'ten şimendifer ile yolculuk yapmaları için gerekli yazışmalar yapılmıştı (DARM.875/4/8/8).

Muhacirlerin bazılarının eski yerlerine geri dönmeyi istedikleri, bazılarının geride bıraktıkları mal varlıklarının iadesini veya mal bedelinin ödenmesini arzuladıkları anlaşılmaktadır. 1879 yılı sonbahar başlarında Avrupa'nın Doğu Rumeli Komisyon üyesi N. De Ring tarafından Fransa Dışişleri Bakanı V. Vadington gönderilen dilekçelerde; Sırbistan ve Bulgaristan topraklarından gelen bazı muhacirlerin, geri dönmek yerine ağırlıklı olarak mal varlıkların iadesini veya bunun bedelinin verilmesini, Berlin Antlaşması hükümleri doğrultusunda hareket edilmesini talep ettikleri görülmektedir. Bulgaristan Müslümanları ise dilekçelerinde evlerine geri dönmeleri için tezkere verilmesini talep etmişti (Француски Документи 1969: 161-162).

Nitekim savaşın sona ermesi ile muhacirlerin isteklerini yerine getirmelerinin önü açılmış ancak neredeyse antlaşmanın uygulanması kâğıt üzerinde kalmıştır. Muhacirlerin göç etmeden önceki yerlerdeki mal varlıklarını alma girişimleri ise tam bir hayal kırıklığıdır. Avrupa'nın Doğu Rumeli Komisyon üyesi N. De Ring Fransa Dışişleri Bakanına gönderdiği 25 Eylül 1879 tarihli bir rapor bunu teyit etmektedir. Leskofça muhacirleri adına dilekçe veren Ali, Sırp ve Bulgarların mallarını yağmaladıklarını, geride kalan ev ve dükkânlarını çok düşük fiyatlara sattıklarını, bu durumun Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunu ifade etmişti. Üstüne üstlük Sırbistan'a gidip mal varlıklarının iadesini talep etmeleri halinde ise kayıtların bulunmadığını, bulunanların satımı sonrasında ise yolda Bulgar çetecileri tarafından gasp edildiklerini dile getirmişti (Француски Документи 1969: 162).

Bulgaristan'a dönüşlerine izin verilen muhacirler, kabile şeklinde yola çıkarılmıştır. Nitekim Üsküp'ten 1880 yılı yaz aylarında üç kabile, Bulgaristan'a sevk edilmiştir (Bu belge Makedonya Devlet Arşivi'nde numarasız olarak kayıtlıdır). Mamafih geri dönüş, hayal edilenin çok ötesinde yeni sıkıntıların kapısını aralamıştır. Bulgaristan'da kalan Müslümanlar ve geri dönmeyi bir şekilde başaran az sayıda mülteci, kendilerini Rusların kurduğu ve Bulgarların işlettiği bir devlet sistemi içinde bulmuştur. Sistem, sadece ihtilalci Bulgarları ödüllendirip Türkleri aşağılamakla kalmayıp, geride kalan Türklerin de Bulgaristan'ı terk etmesi üzerine oluşturulmuştur (McCarthy 2012, 101). Kısacası bu uygulama, yeni göç dalgalarının yaşanması için teşkil edilmiş bir düzmeden ibarettir.

Üsküp'te uygun yerlere iskânları sağlanan muhacirlerden de geri dönenler bulunmaktadır. Zira Bosna-Hersek'in Nikşik bölgesinden gelen muhacirlerden

Hasan Bey çiftliğine yerleştirilen bir kısmı Üsküp'ün havasına alışamadıklarını ifade ederek geri dönmüşlerdir. Ancak yolculuğu göze alamayan bazı muhacirlerin arzu etmelerine rağmen gidemedikleri de belgelere yansımıştır. Nikşik muhacirlerinden olup Hasan Bey çiftliğine yerleşen İbrahim buna bir örnektir. (DARM.875/4/63/63, 7 Eylül 1299/19 Eylül 1883).

SONUÇ

Türk milletinin gözünde devlet, babadır. Onun gölgesi altında yaşamaya alışmış ve devleti kutsamış bir millet için bunun aksini düşünmek imkânsızdır. 93 Harbi, Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin sadece bir toprak kaybı değildir. Vatan parçasının bir kısmının elden gidişini temin eden güçlerin diğer hedeflerinden biri de, Bulgaristan ve Sırbistan'da oluşturulacak milli devletler için nüfus dengesinin tesisi amacıyla Türk ve Müslüman ahalinin kasıtlı göçürülmesidir. Planlı bir akılla yürütülen bu faaliyetler, binlerce Türk'ün ve Müslümanın mal ve mülklerini alamadan, götürebileceklerini yanlarına alarak veya sadece canlarını kurtarmak pahasına yollara düştüğü sonu kestirilemeyen bir muhacirliktir. Zira bu insanların göç ettirilmesi için şehirdeki dükkânlar ve köyler yağmalandığı gibi masum ahalinin göç etmesi için de çeşitli katliamlar yapılmıştır.

Balkanların stratejik noktalarından biri olan Üsküp de bu göç dalgasından nasibini alan şehirlerdendir. Bir yandan Bulgaristan üzerinden Köstendil yolunu kullanan, diğer yandan Leskofça-İvraniye yolu ile gelenlerin ilk durağını oluşturan, öte yandan Yenipazar-Kosova yolunu kullananların ulaştığı Üsküp, yöneticileri ve halkıyla muhacirlere kapılarını açmıştır. Neredeyse şehrin her noktası, gelen muhacirlerin yerleştikleri alanlar olmuştur. Köylerdeki durumda şehirdekini aratmayan bir haldedir. Boş evler, kiralık odalar, cami ve mescit odaları, vakıf yerleri, hanlar, derme çatma inşa edilen barakalar, muhacirlerin geçici barınma alanlarını oluşturmuştur. Şehirdeki sosyal hayatı derinden sarsan, vakıf mallarının bozulmasına neden olan bu göçmenler için devletin çaresiz kaldığı da su götürmez bir gerçektir. İlk başlarda sadece barınma ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle girişilen faaliyetler, zaman içinde kalıcı iskân birimlerinin kurulması ile devam etmiştir. Nitekim Vardar nehrinin sağ kıyısında, Karşıyaka'da kurulan Muhacir (Macir) mahallesi bunun en bariz örneğidir.

Zaman içinde muhacirlerin de yeni oluşan şartlara uyum sağlamaya başladıkları, Üsküp'ü yeni vatanları olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Belgrad, Niş,

Şehirköy, Plevne ve burada sayılmayan Balkanların pek çok Şehir ve köyünden Şehre ulaşan ve bir süre sonra kalıcı olarak yerleşen nüfus için bu son göç hareketi de değildir. Nitekim Balkan savaŐları ile Üsküp'ün işgali ve sonradan kurulacak olan Yugoslavya Cumhuriyeti'nin baŐkanı Tito'nun 1950 yılından sonra uygulamaya soktuğu faaliyetler, Şehirdeki birçok Müslüman ve Türk'ün ata vatanına dönüşlerini hızlandıran yeni geliŐmelerdir. Hâlihazırda bu göç hareketinin, eskiye nazaran daha az olmakla birlikte devam ettiği de rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) (İSTANBUL)

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti: 67-10.

Yabancı Arşiv Makedonya: 24-3, 56-86, 56-78, 56-107, 56-41, 56-49, 56-87, 56-39, 56-76, 56-84, 56-1, 56-96, 56-33, 56-52, 56-35, 56-66, 56-39, 56-46, 56-24, 56-27, 56-35, 60-164, 60-165, 60-166, 60-167, 60-168, 60-194, 60-199, 60-233.

2. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA) (ANKARA)

Vakıf Defterleri: 988/237/144.

3. ДРЖАВЕН АРХИВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (DARM) (MAKEDONIA)

Муџаџирска Комисија

Kutu 1: 875/1/1/1, 875/1/3/3, 875/1/4/4, 875/1/5/5, 875/1/6/6, 875/1/7/7, 875/1/8/8, 875/1/9/9, 875/1/11/11, 875/1/12/12, 875/1/13/13, 875/1/14/14, 875/1/15/15, 875/1/16/16, 875/1/17/17, 875/1/18/18, 875/1/19/19, 875/1/20/20, 875/1/21/21, 875/1/22/22, 875/1/23/23, 875/1/24/24, 875/1/25/25, 875/1/26/26, 875/1/27/27, 875/1/28/28, 875/1/29/29, 875/1/30/30, 875/1/31/31, 875/1/32/32, 875/1/41/41, 875/1/42/42, 875/1/43/43, 875/1/44/44, 875/1/45/45, 875/1/46/46, 875/1/47/47, 875/1/48/48, 875/1/49/49, 875/1/50/50, 875/1/51/51, 875/1/52/52, 875/1/53/53, 875/1/54/54, 875/1/55/55, 875/1/56/56, 875/1/57/57, 875/1/72/72, 875/1/118/118, 875/1/145/146.

Kutu 3: 875/3/19/20, 875/3/22/23, 875/3/28/29, 875/3/30/31, 875/3/34/35, 875/3/36/37, 875/3/44/42, 875/3/44/45, 875/3/47/48, 875/3/61/62, 875/3/71/72, 875/3/73/74, 875/3/79/80, 875/3/81/82, 875/3/82/83, 875/3/91/92, 875/3/102/103.

Kutu 4: 875/4/6/6, 875/4/8/8, 875/4/9/9, 875/4/13/13, 875/4/52/52, 875/4/53/53, 875/4/55/55, 875/4/59/59, 875/4/60/60, 875/4/63/63, 875/4/64/64, 875/4/81/81, 875/4/82/82, 875/4/96/97, 875/4/99/100.

Kutu 7: 875/7/164/164, 875/7/165/165, 875/7/166/166, 875/7/167/167, 875/7/168/168, 875/7/194/194, 875/7/199/199, 875/7/233/233.

4. MAKEDONYA DEVLET ARŞİVLERİ YAYINLARI

Британски Документи За Историјата На Македонија (1857-1885), Том: IV, Редакција: Драги Ѓоргиев, Избор и Превод: Драги Ѓоргиев-Зорица Божиновска, Скопје 2003.

Француски Документи За Историјата на македонскиот Народ, Серија: VI, Том I (1878-1879), Редакција: Андрија Лаинович-Иван Катарџиев-Љубомир Герасимов, скопје 1969.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

AHBAV, Yakup (2016), “93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı’nda İskânı”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, Sayı:5, Ankara, 1-14.

AYDIN, Mahir (1994), “Doksanüç Harbi (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı)”, *DİA.*, c. 9, İstanbul, 498-499.

AYDIN, Mahir, (2013), “Doksanüç Savaşı Sonrasında Balkanlar”, *Balkanlar ve Göç*, haz. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa, 125-133.

AYDIN, Mustafa (2015), “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasındaki Rumeli Göçünün Meclis-i Mebusan’a Yansımaları ve Yapılan Yardımlar”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLV, 209-230.

BOGOYEVİÇ, Lidiya Kumbaracı (2008), *Üsküp’te Osmanlı Mimarî Eserleri*, Çev. Suat Engüllü, İstanbul.

DEMİREL, Muammer (2008), “XIX. yüzyılda Bursa’da Göçmen İskânı”, *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Abacı, Bursa, 31-56.

ERDEM, Ufuk (2018), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara.

İNBAŞI, Mehmet – KUL, Eyüp (2018), *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıl Başına Kadar)*, Ankara.

İNBAŞI, Mehmet (2003), “The City Of Skopje And Its Demographic Structure In The 19th Century”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Volume: 8, İstanbul, 279-299.

İPEK, Nedim (1999), *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara.

Mahmut Talat Bey, (2008), *Plevne Müdafaası*, yay.haz. Eyüp Kul, İstanbul.

Makedonya'da Osmanlı Evrakı (1996), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu: 29, Ankara.

McCARTHY, Justin (2012), *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanların Etnik Kiyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara.

ORHONLU, Cengiz (1987), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul

ÖNER, N. Aslı Şirin (2012), “Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar”, *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar*, derleyenler: S. Gülfer İhlamur Öner-N. Aslı Şirin Öner, İstanbul, s..

RİSTOVSKA-Josifovska, Biljana (2015) “Remembrance on the Migration Movements in Macedonia after the Russo-Ottoman War of 1877-1878”, *Balkanistic Forum*, Vol. 3/, 30-45.

ŞİMŞİR, Bilal N. (1989), *Rumeli'den Türk Göçleri*, c. I, Ankara.

TEKELİ, İlhan (2011), *Göç ve Ötesi*, İstanbul.

TURAN, Ömer (2013), “1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında Bulgaristan'dan Türk Göçleri”, *Balkanlar ve Göç*, haz. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa, 157-171.

USTA, Yeliz (2017), “Bir Eğitim Gönüllüleri Kurumu: Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages-Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/35, 423-432.

YILMAZ, Mehmet (1999) “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskân Politikası”, *Osmanlı*, c. 4, Ankara, 587-602.

YÖNLÜ, Kübra Yücel (2018), *Batı Eksenli Dünya Düzeni ve Türkiye'ye Gelen Dış Göç Dinamiği Göç Sosyolojisi*, İstanbul.

ГОРЃИЕВ, Драги (2011), “Мунаџир Махала У Скопљу Крајем XIX Века”, *Просторно планирање у југоисточној европи (до другог светског рата)*, Уредник Издања: Бојана Миљкови-Катић, Београд, 493-503.

ШКРИЈЕЉ, Реџеп (2006), *Мухаџирската Криза И Населување На Бошњаџите Во Македонија (1875-1901)*, Скопје.

EK**Tablo 1.** Üsküp'teki Muhacirlere Tahsis Edilen Kömür Miktarları, Kömür Tahsis Edilenlerin İsimleri, Geldikleri Yerleşim Yeri ve Yerleştirildikleri Mahalleler

Adı	Geldiği Yer	Özellik	Mahalle	Tarih	Kömür (Kıyye)	Belge No/ Kaç Günlük
Ahmed	Sofya	-	Kebir Mehmed Çelebi	22 Şubat 1879	22	875/1/57/57
Çelebi Hatun	Belgrad	Dul	Yiğit Paşa	20 Şubat 1879	42	875/1/56/56 (Bir aylık)
Atike Hatun	Belgrad	Dul	Kapucu Hamza	20 Şubat 1879	42	
Emire	Niş	Dul	Kapucu Hamza	20 Şubat 1879	21	
Zemred Hatun	İvraniye	Dul	Hacı Balaban	20 Şubat 1879	42	875/1/55/55 (Bir aylık)
Dervişe Hatun	Sofya	-	Kapucu Hamza	20 Şubat 1879	22	
Şeker Hatun	İvraniye	-	Kapucu Hamza	20 Şubat 1879	22	
Hüseyin	Berkofça	Bî-kudret	Gümrükhan	20 Şubat 1879	22	875/1/54/54 (Bir aylık)
Aişe Hatun	Radomir	Dul	Kapucu Hamza	20 Şubat 1879	22	
Elmas Hatun	-	Dul	Hacı Gazi	20 Şubat 1879	22	
Hacı Süleyman	Sofya	-	Çerçici Selahaddin	20 Şubat 1879	22	
Hoy Hatun	Niş	-	Hacı Yunus	20 Şubat 1879	22	
Abdi	Sofya	Bî-kudret	Kebir Mehmed Çelebi	20 Şubat 1879	22	875/1/53/53 (Bir aylık)
Rukiye Hatun	Kurşunlu	Dul	Yiğit Bey	20 Şubat 1879	22	
Hüseyin b. Rasim	İvraniye	Bî-kudret	Emir Hoca	20 Şubat 1879	22	875/1/52/52 (Bir aylık)
İbrahim b. Feyzi	İvrace	Hasta	Berkalik? Han	20 Şubat 1879	42	
Melek Hatun	İvraniye	-	Hatuncuklar	20 Şubat 1879	42	875/1/51/51 (Bir aylık)
Hasan	İvraniye	-	Hazinedar İsmail	20 Şubat 1879	42	
Ahmed b. Hasan	İvraniye	Bî-kudret	Cedid Hristiyan	20 Şubat 1879	42	875/1/50/50 (Bir aylık)
Atika Hatun	Niş	Dul	İbn-i Şahin	20 Şubat 1879	42	875/1/49/49 (Bir aylık)

Adı	Geldiği Yer	Özellik	Mahalle/Han	Tarih	Kömür (Kıyye)	Belge No/ Kaç Günlük
Ali	Leskofça	Bî-kudret	-	20 Şubat 1879	45	875/1/48/48 (Bir aylık)
Said Şahin	Leskofça	Bî-kudret	-	20 Şubat 1879	22,5	
Zade Hatun	Leskofça	Bî-kudret	-	20 Şubat 1879	22,5	
İmtivan? Hatun	İvraniye	Dul	-	20 Şubat 1879	22,5	
Rabiye Hatun	Niş	-	Cedid Hristiyan	20 Şubat 1879	22,5	875/1/47/47 (Bir aylık)
Hoy	Leskofça	-	Cedid Hristiyan	20 Şubat 1879	22,5	
Aişe Hatun	Niş	-	Camlı Han	20 Şubat 1879	22,5	
Fatıma Hatun	Şehirköy	-	Gazi Menteş	16 Şubat 1879	22	875/1/46/46 (Bir aylık)
Mustafa	Berkofça	Bî-kudret	Cami-i Atik	17 Şubat 1879	42	875/1/45/45 (Bir aylık)
Abdullah	Leskofça	-	Cedid Hristiyan	16 Şubat 1879	22	875/1/44/44 (Bir aylık)
Tuti Hatun	Niş	-	İbn-i Şahin	16 Şubat 1879	22,5	875/1/43/43 (Bir aylık)
Refike	Berkofça	Bakire	Katib Şahin	15 Şubat 1879	42	875/1/42/42 (Bir aylık)
Refike ve Hoy Hatun	İvraniye	Dul	Kapucu Hamza	14 Şubat 1879	22,5	875/1/41/41 (15 günlük)

Eyüp KUL

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI (93 HARBI) SONRASI ÜSKÜP'E GELEN
MUHACİRLERİN DURUMU (1877-1885)

Kadir ŞAHİN

CEND ŞEHİRİ VE MOĞOL HÂKİMİYETİ

Dilara BAHTİYAR SARI - Gülbahar Nilüfer TETİK

GASTRONOMİ TURİZMİ KAPSAMINDA BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN
YEMEK KÜLTÜRÜ

İlyas KAYAOKAY

MEDİNE KADISI AHMED RÂŞİD'İN YAYIMLANMAMIŞ ŞİİRLERİ

Yakup ŐAHİNER

MOLLA GÜRANİ'DEN ŞEYH AKŞEMSEDDİN'E FETHİN HOCALARI: 1432-1453

Şükrü ÜNAR

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE ESKİ ESERLERİN KORUNMASINA YÖNELİK YAPILAN
HUKUKİ DÜZENLEMELER

Miraç KADIOĞLU - Necmiye TUTAR

TÜRKİYE'NİN KENDİNE HAS YUMUŞAK GÜÇ YÖNTEMİ OLARAK SAĞLIK
YARDIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187

ISSN 2567-2001

9 772587 200005